

SZABADULÁS A NEMZETEK BÖRTÖNÉBŐL

TARAFÁS IMRE

Pieter M. Judson:

The Habsburg Empire

A New History

The Belknap Press of Harvard University Press,
Cambridge–London, 2016.

592 oldal, €30

A Habsburg Birodalom nincs többé. Megannyi jellegzetessége mellett legfontosabb tulajdonsága talán egész egyszerűen a megszűnésében keresendő. Ez a tény ugyanis kétféle módon nyomja rá bélyegét történeti értelmezésére és megítélésére. Egyrészt, minthogy megszűnt a birodalom, történéseit elsősorban megsemmisülésének okai foglalkoztatják, ami annak veszélyét hordozza magában, hogy végül a Monarchia megszűnését elkerülhetetlen katasztrófaaként jelenítik meg. Másrészt pedig a Monarchia romjain létrejött „nemzetállamok” azon törekvése, hogy nemzeti történelmükbe, tehát a független állami lét eszkatologikus narratívájába illesszék a birodalom történetét, jobbára olyan birodalomképet eredményez, amelyben elnyomott, öntudatos nemzetek függetlenségükért küzdenek – Tara Zahra szellemes megfogalmazásában az egykori nemzetek börtönét mint történetírási anyagot immár a nemzetek tartják börtönben.¹

A Monarchia összeomlása után két történeti munka született, amely a húszas-harmincas években döntően meghatározta a birodalomról alkotott képet: Josef Redlich 1926-os munkája,² valamint Jászi Oszkár 1929-es könyve.³ Mindketten a nemzetiségi kérdést helyezték elemzésük középpontjába. Benedict Anderson még a nyolcvanas évek elején is Jászi – méltán hatásos – könyvére építette a nacionalizmuskutatást azóta is nagyban meghatározó munkájának a dualizmus kori Magyarországgal foglalkozó fejezetét.⁴ A második világháború után ugyan – A. J. P. Taylor kivételével⁵ – nagyban javult a Monarchia megítélése, de a nemzetiségi kérdés dominanciája érvényben maradt: a legjellemzőbb példa Rober A. Kann kétkötetes,⁶ az angolszász szakmai közönség számára meghatározó munkája a birodalom nemzetiségeiről.

Amint arra azonban James Shedel rámutatott, a második világháború után született munkákban nemcsak az etnikai szemléletmód a meghatározó.

Ugyanilyen fontos jellemzőjük a *Sonderweg*-modell alkalmazása a Habsburg Birodalomra.⁷ E modellt elsősorban a hitleri Németország magyarázatára alkották meg. Lényege, hogy az angol-amerikai, valamint a francia modernitást a fejlődés normatív modelljeinek tételezik, amelyektől a németországi fejlemények eltértek: az iparosodás technikai feltételei mellől hiányzott a modernitáshoz szükséges társadalmi átalakulás és politikai kultúra. Bár Ausztriát ebből a szempontból kevésbé látták a kutatók deviánsnak, azt nem vitatták, hogy a „helyes útról” a birodalom is letért. Shedel meglátása szerint ez valamennyi jelentős birodalomtörténetre igaz, még a legkifinomultabb elemzéseket nyújtó C. A. Macartney-ra is.⁸ Ebben a vonatkozásban a kutatók közötti különbséget csupán az jelenti, hogy az 1848–49-es forradalmak utáni rendezésben (Kann), vagy a kiegyezésben (Erich Zöllner,⁹ Hugo Hantsch¹⁰) látják-e a végzetes eltérést.

Implicit módon az amerikai Carl E. Schorske mesterművében¹¹ is tetten érhető a *Sonderweg* koncepció, jóllehet ő elsősorban ennek sokszínű kulturális hatásaira mutatott rá. Az esszéi, majd a kötetete nyomán fellendülő, szinte már külön szellemi „iparágnak” tekinthető „századvégi/századfordulós Bécs” téma könyvtermésének színvonalas és kevésbé színvonalas darabjai is az anakronisztikus, omladozó, nemzetiségek által ostromolt birodalom képét nyújtják.¹² Többen Robert Musil legszarkasztikusabb idézeteit segítségül hívva a Monarchiát roszakatag öregembernek láttatják, aki újonnan szabott

1 ■ Tara Zahra: Képzelt nemközösségek: a nemzeti közömbösség mint elemzési kategória. Ford. Berecz Ágoston *Regio* 25 (2017), 2. szám, 5–42. old. A tanulmány recepciótörténetét Berecz Ágoston dolgozta fel: Berecz Ágoston: Recepciótörténeti széljegyzet Tara Zahra tanulmányához. *Regio* 25 (2017) 2. szám, 43–50. old.

2 ■ Josef Redlich: *Das österreichische Staats- und Reichsproblem: Geschichtliche Darstellung der inneren Politik der Habsburgischen Monarchie 1848 bis zum Untergang des Reiches*. P. Reinhold, Leipzig, 1926.

3 ■ Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Ford.: Zinner Judit. Gondolat, Bp., 1983.

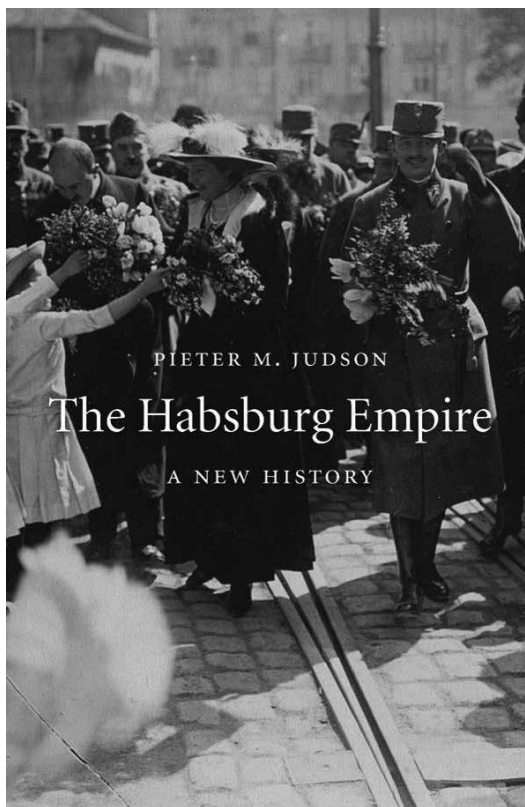
4 ■ Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek: gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford. Sonkoly Gábor. L'Harmattan, Bp., 2006.

5 ■ A. J. P. Taylor: *A Habsburg Monarchia, 1809–1918: az Osztrák Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia története*. Ford. Nagy György. Scolar, Bp., 1998.

6 ■ Robert A. Kann: *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918*. Columbia University Press, New York, 1977.

piros-fehér-zöld zakójában és fekete-sárga nadrágjában szeretne fiatal asszonyoknak imponálni.

Pieter M. Judson jelen kötetének már a borítóképe is ettől nagyon eltérő hangnemet üt meg: a fiatal trónörökös (Károly) mosolyogva, életvidáman és lendületesen halad előre, míg felesége nevetve fogadja el a fiatal lányok által feléje nyújtott virágcsokrokat. A szerző eddigi pályája során már több, a Habsburg Birodalommal kapcsolatos paradigmát kérdőjelezett meg. Doktori tézisén alapuló, mintegy húsz éves kutatómunka eredményeként megírt monográfiája¹³ az osztrák liberálisok vonatkozásában tette mérlegre a *Sonderweg*-konceptiót. Rámutatva az 1860–1870-es évekre kiépülő gazdag egyesületi kultúrára, valamint a liberálisok általános megerősödésére, cáfolta azt a tételt, amely szerint a liberalizmus az osztrák társadalomtól alapvetően idegen – és ezért hosszú távon működésképtelen – importált eszméáramlat lett volna. A liberalizmus sokat emlegetett nyolcvanas évekbeli bukását is kétségbe vonta: pusztán arról volt szó, hogy a tömegpolitika korában újra kellett definiálni bizonyos alapvetéseket. Ezt a liberálisok meg is tették, univerzalista retorikájukat a német nacionalista diskurzussal váltották fel, ezzel egyfajta alternatívát nyújtva a szociáldemokraták internacionalizmusaival, valamint az antiszemiták faji nemzetfogalmával

szemben. Ezzel a munkájával Judson csatlakozott azon kutatók – például David F. Good vagy Gary B. Cohen – sorához, akik cáfolják a *Sonderweg*-tétel tarthatóságát.

Következő fontos munkájában¹⁴ Judson azt vizsgálta, milyen szerepet játszott a nemzeti öntudat és a nacionalista aktivisták tevékenysége a kései Habsburg Birodalomban. Két vegyes nyelvű (német és cseh, illetve német és szlovén) területen vizsgálta a „nyelvhatár” fogalmát.

Következtetései szerint a nyelvhatár nem jelölt ki valóságos területet, a nacionalista aktivisták agyszüleménye volt azon területek körülírására, amelyeknek lakosai több nyelvet beszéltek. Csakis ezzel a fogalommal nyerhetett ugyanis értelmet a nyelvileg kevert terület a nacionalista gondolkodásban. A nyelvhatár fogalmával a nacionalista aktivisták az ügyük szempontjából rendkívül személyes nemzeti közömbösség (Judson terminusa: *national indifference*) ellen harcoltak. Míg a nacionalisták úgy próbálták meg látni a világot, hogy ott a nyelvhatárokon két nemzet küzd egymással a hegemoniáért, valójában olyan lakossággal találkoztak, amelynek tagjai – vélt vagy valós érdekeiknek megfelelően – hol mindkét, hol egyik nemzettel sem azonosították magukat. Judson azt

mutatta be, hogy a nacionalista aktivisták miként igyekeztek megváltoztatni ezt a gyakorlatot.

A *national indifference* fogalma köré szerveződő történeti irányzat (egyések szerint már iskola) tagjai arra töreksenek, hogy a Monarchiáról szóló diskurzust megszabadítsák a szerintük máig domináns etnocentrikus, nacionalista keretektől. Felfogásuk egyik sarokpontja, hogy a nacionalizmus elsősorban politikai, nem pedig kulturális jelenség: a Monarchia soknyelvűségéből még korántsem következett, hogy a különböző anyanyelvű polgárai e nyelvek által azonosítható nemzetek tagjaiként tekintsenek magukra. Ebben a nacionalista aktivistáknak és magának a birodalmi adminisztrációnak volt döntő szerepe. Az irányzat fontos előzménye Deák István munkássága, aki már a hatvanas években azt hangoztatta, hogy a Habsburg Birodalomban domináns nemzetiségekről nem, csak domináns osztályok, rendek, érdekcsoportok és intézmények létezéséről beszélhetünk. E szerzők szakítani kívánnak azzal a szemlélettel,

7 ■ James Shedel: *Fin de Siècle or Jarhundertwende? The Question of an Austrian Sonderweg*. In: *Rethinking Vienna 1900*. ed. by Steven Beller. Berghahn Books, New York – Oxford, 2001.

8 ■ C. A. Macartney: *The Habsburg Empire 1790–1918*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1968.

9 ■ Erich Zöllner: *Ausztria története*. Ford. Bojtár Endre. Osiris, Bp., 2000.

10 ■ Hugo Hantsch: *Geschichte Österreichs 1648–1918*. Styria, Graz, 1968.

11 ■ Carl E. Schorske: *Bécsi századvég: politika és kultúra*. Ford. Györfy Miklós. Helikon, Bp. 1998.

12 ■ Pl. Allan Janik – Stephen Toulmin: *Wittgenstein's Vienna*. Simon and Schuster, New York, 1973.

13 ■ Pieter M. Judson: *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996.

14 ■ Pieter M. Judson: *Guardians of the Nation: Activists on the language frontiers of Imperial Austria*. Harvard University Press, Cambridge, 2006.

amely az egyes nemzeti történelmek részeként tárgyalja a Monarchiát – ehelyett a birodalmat átfogó, valóban birodalmi szempontból kívánják bemutatni. Mindezt nagyszabású, elméletileg és módszertanilag is megalapozott empirikus kutatásokkal teszik. Konceptiójuk elméleti alapját a nacionalizmuskutatásra vonatkozóan Rogers Brubaker elgondolásai jelentik. A már említett Judson mellett az irányzat legfontosabb képviselői Tara Zahra és Jeremy King. Zahra monográfiájában¹⁵ azt mutatta be, hogy a nemzeti aktivisták egyáltalán nemcsak a konkurens nemzet vagy nemzetek aktivistáival küzdöttek, hanem a népesség azon tagjaival is, akik közönyösek voltak a nemzeti gondolattal szemben vagy éppen rugalmasnak bizonyultak lojalitásukban. Zahra azt vizsgálta, hogy a cseh és német aktivisták miként küzdöttek azért, hogy befolyást gyakoroljanak a gyerekek nevelésére. E küzdelem során azokkal a szülőkkel is szembekerültek, akik gyerekeiket, társadalmi előrejutásuk lehetőségeit szem előtt tartva, többnyelvűnek kívánták nevelni (ez főleg a cseh szülőket jellemezte). Az aktivisták a világháború kitörésének idejére már felülbírálhatták a szülők döntését gyerekeik iskoláztatásával kapcsolatban. Jeremy King Budweis/Budějovice példáján mutatja be azt a folyamatot, melyben a lokális társadalmi identitás nemzeti identitássá alakult át, és az azelőtt önmeghatározásukban elsősorban a várossal azonosuló lakosokból csehek és németek lettek.¹⁶

A fenti szerzőket és központi fogalmukat éppen az a Gerald Stourzh kritizálta, akit ők az osztrák közigazgatás és a nyelvkérdés kapcsolatát elemző vizsgálataira miatt egyik előfutárunknak tekintenek. Stourzh – azon túl, hogy túlzásnak minősítette az eddigi Habsburg-historiográfia „nacionalistának” bélyegzését – a *national indifference* terminus használhatóságát vonta kétségbe, érvelése szerint ugyanis a fogalom legalább három, jelentősen különböző magatartásformára utal. Egyrészt azokéra, akik nem vagy még nem látják szükségét, hogy bármelyik nemzethez tartozzanak: az ő magatartásuk a nemzeti el nem köteleződés (*national non-commitment*) terminusával írható le. Másrészt azok magatartására, akik bizonyos jól megfontolt érdekektől vezérelve vagy kényszer hatására egyik „nemzetiségről” a másikra váltanak át, amit nemzeti rugalmasságnak (*national flexibility*) lehetne nevezni (ez a fogalom egyébként Judson monográfiájában is megjelenik). Végül pedig utalhat a nacionalizmussal szembeni közönyre is, ami leginkább a Zahra által bemutatott esetben jelent meg: jóllehet a vizsgált egyének csehként vagy németként határozták meg magukat, nem voltak hajlandók életük valamennyi aspektusát alárendelni a nacionalista politika céljainak – ezt Stourzh szerint érdemesebb lenne antinacionalizmusnak (*anti-nationalism*) nevezni.¹⁷

A jelen kötet másik fontos előzményét és keretét a birodalomtörténet-írás új útjai jelentik. Képviselői szerint nem tartható többé az a régóta domináns fel-

fogás, amely a nemzetállamot és a birodalmat a politikai szerveződés két teljesen különböző formájának tekinti. Az egyes birodalmakon belül zajló nemzetépítések nem feltétlenül törekedtek sem a birodalom felosztására, sem nemzeti homogenizálására, mivel a birodalmat gazdasági és politikai egységnek tekintették. A nemzetek területi, intézményes és kulturális fejlődése szoros kapcsolatban állt a birodalom egészének fejlődésével, a történelemtudomány ennek mégis inkább a negatív vonatkozásait hangsúlyozta, tehát azon eseteket, amikor a birodalom akadályokat gördített a nemzetépítési folyamat elé. Az új irányzathoz tartozó szerzők vissza kívánják állítani az egyensúlyt, azon esetekre is rámutatva, amikor a birodalom forrásokat biztosított a nemzetépítés számára.¹⁸

Már konkrétan a Habsburg Birodalom történetére vonatkozik az a közelmúltban egyre inkább érvényesülő tendencia, hogy a birodalomtörténet-írás nemcsak a nemzeti narratívák szemléletmódjával kíván szakítani, hanem azon – többnyire angol nyelvű – birodalmi összefoglalókéval is, amelyek a központ szempontjából vizsgálják a Monarchia történetét. A „nemzeti” közösségek és a birodalom harcának történetei, illetve a birodalom magaslatáról való széttekintés helyett e transznacionális megközelítés a többoldalú összefonódások felkutatására irányul. Ennek a koncepciónak ad teret az *Austrian Historical Review*, valamint a – többek között Judson által is szerkesztett – *Austrian Studies* könyvsorozat.

Mindennek magyar vonatkozásaként érdemes megemlíteni Deák Agnes munkáját az ötvenes évek nemzetiségi politikájáról, amely ugyancsak egyfajta birodalmi szemléletet érvényesít. Elszakadva a korszak hagyományos, az állami önállóság teljes felüggesztését, a forradalom utáni megtorlásokat és a passzív rezisztenciát hangsúlyozó narratívájától, Deák Agnes társadalomtörténeti érzékenységgel mutatta be a „nemzeti egyenjogúsítás” politikáját és hatását.¹⁹ A *national indifference* kategóriáját magyar anyagon Egry Gábor alkalmazta, bár nem a Monarchia korával, hanem a két világháború közötti periódussal foglalkozott.²⁰

Pieter M. Judson kötetének célja nem a grandiózus téma minden aspektusát átfogó történeti szintézis megalkotása volt, hanem egy érv, álláspont kifejtése. A birodalom egészéről szóló történeti munkában kívánta összegezni a fent bemutatott irányzat eddigi eredményeit. A műfajban ez az első, hiszen még a Judson által is nagyra becsült, éppen a közelmúltban tizenegy kötetessé bővülő *Die Habsburgermonarchie*²¹ sorozat is elsősorban nemzeti szempontok szerint szerveződött. Judson meglátása szerint, bár a történészek rég nem úgy gondoltak a nemzetre, mint a történelemben állandó etnikai csoportra, abban már kevésbé voltak sikeresek, hogy „birodalom” és „nemzet” fogalmát ne annak a bináris oppozíciónak lássák, amit az egykori naciona-

lista aktivisták alakítottak ki. Bár Judson nem idézi Reinhart Kosellecket az általa felvetett problémáról, a Judson által kritizált történészek lényegében ugyanazon ellenfogalmak alapján akarják megismerni a történelmi folyamatokat, mint amilyenekben az érintettek tapasztalták és értelmezték a világot. Ami azért nagy hiba, mert a szigorú ellentétpárok megalkotását politikai hatásosságuk reménye ösztönzi, épp ezért viszont a történelmi kutatásban nem szabad a viszonyokat ebben a dualításban szemlélni és ezzel végérvényessé tenni.²²

Judson alapvető tételei a következők:

A nacionalizmus nem politikai következményekkel járó kulturális jelenség, hanem fordítva: a nacionalista politikának vannak kulturális következményei. Nem a birodalomban fennálló regionális és nyelvi különbségek teremtettk meg a világ nemzetekre és etnikumokra felosztott képét, hanem a nacionalista aktivisták. Éppen ezért érdemesebb a nacionalisták és nem a nemzetiségek konfliktusairól beszélni. Erre utal az is, hogy az időről időre sikeresen felkorbácsolt nemzeti érzelmek hamar elszikkadtak a mindennapokban, és az emberek gazdasági és oktatási stratégiájukat egyáltalán nem állították az aktivisták által meghirdetett nemzeti célok szolgálatába.

A dinasztia próbálkozása a XVIII. század végétől az első világháborúig, hogy egységes államot alakítson ki, komolyan veendő vállalkozás volt, amely több esetben sikerrel is járt, és olyan tapasztalatot nyújtott a birodalmi polgároknak, amely átnyúlt a felekezeti és vallási megosztottságokon.

A továbbiakban a könyvnek e fő tételeire koncentrálok.

Judson „új története” felépítését tekintve hagyományos sémát követ. Mária Terézia uralkodásától kronologikus rendben tárgyalja a birodalom történetét, a végén rövid kitekintéssel a Monarchia rom-

jain felépült utódállamokra, a szerző kifejezésével élve: a „kis birodalmakra”. A birodalom kiépítése II. József alatt nemcsak a központosított bürokrácia szintjén valósult meg, mert már ekkor igény mutatkozott birodalmi identitás megteremtésére is. Még Mária Terézia alatt megszületett a királynő tanácsadójának tollából egy olyan röpirat, amely kijelölte az állampatrióta tudat kiművelésének feladatát. József alatt pedig Ausztria mint önálló entitás történetének tanítása is megkezdődött a Bécsi Egyetemen, jóllehet hamarosan áldozatául esett József takarékoságának. A napóleoni háborúk alatt mintegy véletlenül létrejött osztrák állam lakói jelentős részének fantáziáját tudta megragadni. Az 1811-es osztrák polgári törvénykönyv az „állampolgár” fogalmának bevezetésével kifejezte azt, hogy az emberek elsősorban a közös birodalomhoz tartoznak, és nem egyes kisebb területeihez, mint amilyen Csehország vagy Galícia. A lokális viszonyok és rendelkezések alapján meghatározott alattvalói státusz helyébe az egységes jogokat és kötelességeket nyújtó birodalmi állampolgáriság lépett. A birodalmi jogi terminusok szerint ezzel a Monarchia lakói egyetlen állam polgárai lettek. Az ellenszenv Metternich hírhedté vált birodalmi adminisztrációjával és a centralizáló törekvésekkel szemben egyedül Magyarországon tudott egyértelműen és programszerűen artikulálódni. Az 1846-os lengyel felkelés kimenetelét Judson azzal magyarázza, hogy a birodalomnak valóságos szimbolikus ereje volt a galíciai parasztok körében, akik úgy látták, érdekeiket sokkal inkább a központi kormányzat képviseli, mintsem a lengyel nacionalisták.

Az 1848-as forradalmakkal kapcsolatban Judson leszögezi, hogy – Magyarország és Itália kivételével – vezetőik nem utasították el sem a birodalmat, sem a Habsburgok szerepét: František Palacký nem volt egyedül azon véleményével, hogy a birodalomnak fenn kell maradnia, csak struktúrájának átalakítása szükséges. Emellett pedig – Magyarországot leszámítva – a nemzetre való hivatkozás igen problematikusnak bizonyult: például nem volt mindig világos, vajon a „cseh” csehországi, morva vagy sziléziai cseh jelent-e. Mindazonáltal Judson elismeri, hogy a nemzeti retorika jelentős szenvedélyeket inspirált, amire ismét Magyarországot említi példaként.

A kötet legeredetibb fejezetei a *Cultural wars and wars for culture* (Kulturális háborúk és háborúk a kultúráért) és az *Everyday empire, our empire* (Mindennapi birodalom, a mi birodalmunk) című részek. Judson rámutat, hogy míg egyes szituációkban a nemzeti szempont kétségkívül dominált, máskor szinte teljesen elhanyagolhatónak bizonyult. Meghatározta a közbeszédet, a tömegmédiá különböző fórumait, a mindennapi élet területeire azonban sokszor képtelen volt behatolni. Judson az eltérő stratégiák megragadására vezeti be az *event driven nationalism* (eseményfüggő nacionalizmus), illetve a *situational nationalism* (helyzetfüggő vagy alkalmi nacionalizmus) fogalmát: egy választó például nacio-

15 ■ Tara Zahra: *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in Bohemian Lands 1900–1948*. Cornell University Press, Ithaca, 2008.

16 ■ Jeremy King: *Budweisers into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*. Princeton University Press, Princeton, 2002.

17 ■ Gerald Stourzh: The Ethnicizing of Politics and „National Indifference” in Late Imperial Austria. In: uő: *Der Umfang der österreichischen Geschichte. Ausgewählte Studien 1990–2010*. Böhlau, Wien–Köln–Graz, 2011; Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat, Bp., 2010. 283–232. old.

18 ■ Stefan Berger – Alexei Miller: Introduction: Building Nations In and With Empires – A Reassessment. In: uő: *Nationalizing Empires*. CEU Press, Bp., 2015. 1–30. old.

19 ■ Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Osiris, Bp., 2000.

20 ■ Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika – magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Napvilág, Bp., 2015.

21 ■ Adam Wandurszka et al. (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie I–XI*. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1973–2016.

22 ■ Vö. Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus fogalmak történelmi-politikai szemantikája. In: uő: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán, Szabó Márton. Atlantisz, Bp., 2003. 241–298. old.

nalista politikusra szavaz, ugyanakkor idegen nyelvű szolgálatot vesz fel, gyerekeit pedig elküldi nyelvet tanulni egy idegen családhoz – az utóbbi két lépést a nacionalista aktivisták mélyen elítélték. Vagy ide tartoznak az olyan hírhedt konfliktusok is, mint amilyeneket a badeni rendelet váltott ki, amely cseh nyelvtudást írt volna elő a kevert nyelvterületen szolgáló hivatalnokoknak, a német anyanyelvűeket egyértelmű hátrányba hozva. A válságos, szenvedélyes pillanatban sikerült ugyan rengeteg embert mozgósítani a nacionalista ügy mellett, a konfliktus elülésével azonban jelentősen megcsappan a nemzeti ügy iránti érdeklődés, amit világosan jelez a nemzeti szervezetek megcsappant taglistája.

Mivel a korabeli Európa többi országát is társadalmi feszültség és nyelvi sokszínűség jellemezte, eleve hibás az a megközelítés – írja Judson –, amelyik a birodalom különlegességét és sorsának kulcsát e körülményekben fedezi fel. A Monarchia Lajtán túli részének különlegességét valójában az a jogi és közigazgatási keret jelenti, amelyben a birodalom ezt a helyzetet kezelni kívánta. Az 1867-es alkotmányban meghirdetett nyelvi egyenlőség gyakorlati megvalósítása előtt számos akadály állt, arra azonban elegendőnek bizonyult, hogy a nyelvkérdés köré politikai mozgalmak szerveződjenek. Az osztrák bürokrácia pedig egyre inkább elismerte a nemzetet mint legális jogi szereplőt. Ebben jelentős szerepet játszott az a tény, hogy a császár és köre a különböző nacionalista konfliktusokat korántsem tartotta pusztán *event drivennek*. Mindet politikai földrengésként élték meg, amelyet kompromisszumos megoldásokkal kell lecsendesíteni. A nemzeti különbségek ezáltal egyre inkább beépültek az adminisztrációba és a lokális igazgatásba, amint azt az 1905-ös morva kompromisszum is mutatja.

Az *Everyday empire, our empire* című fejezetben Judson azt mutatja be, hogy az 1880-as évektől egészen a világháború kitöréséig a Monarchia polgárainak életében a birodalom intenzívebben volt jelen, mint valaha. Az iskolától a választásokon és a hadseregen át a birodalomszerte ünnepelt évfordulókig számtalan alkalom adódott, amikor az emberek egy közös birodalom polgárainak érezhették magukat. Összhangban eddigi munkásságával Judson továbbra sem lát *Sonderweget* a birodalmi állam fejlődésében, hanem modernizációját egyenesen normálisnak ábrázolja. Az infrastruktúra, a mindennapi élet modernizációja erősítette a hitet a birodalom működőképességében és jövőjében – ez a nemzeti aktivistákra is igaz, akik többnyire csupán a birodalom megreformálására gondoltak, nemzeti keretek között. Feltűnő, hogy a kötetben nem kap olyan nagy szerepet a *national indifference*. Bár a koncepció kétségkívül jelen van, maga a fogalom nem bukkan fel. Valószínűleg azért nem, mert a könyv talán legfontosabb üzenete a birodalom életrevalóságának bizonyítása. Ezt egy pusztán negatív magatartás kimutatása (közöny a birodalmat bomlasztó naciona-

lizmus iránt) sokkal kevésbé teszi meggyőzővé, mint egy pozitív érzelem, a birodalmi patriotizmus valódiságának hangsúlyozása.

Nem meglepő, hogy szemben azokkal a történészekkel, akik a Monarchia felbomlását elkerülhetetlen, több évtizede vagy egyenesen több évszázada érlelődő eseménynek látják, csekély jelentőséget tulajdonítanak a világháborúnak és szinte alig tárgyalják, a birodalom életrevalóságát hirdető Judson a háborúval magyarázza a bukást. Véleménye szerint a háború egyáltalán nem elkerülhetetlen folyamatokat gyorsított fel, hanem olyan lehetetlen körülményeket teremtett a birodalmon belül, amelyek nemcsak lehetségessé, de valószínűvé is tették a bukást. A katonai vezetők a háború éveit arra használták, hogy visszafordítsák az elmúlt évtizedek demokratikus fejleményeit, sokkal diktatórikusabb rendszert vezetve be, mint a többi háborús ország. A birodalom legitimitációját aláásó legfontosabb tényező az volt, hogy az állam képtelen volt ellátni lakosságát, amit nagyban súlyosbított a Bukovinából és Galíciából az orosz invázió elől a birodalom belseje felé menekülő lakosság. Mindazonáltal a felbomlás még így is meglepésszerűen következett be.

A kötet egészével kapcsolatban két kritikai megjegyzést tennék. Először is hiányosságként látom, hogy a birodalmi identitás megteremtésére tett fáradozások számbavételekor Judson kihagyta az egységes birodalomtörténetek írására irányuló kísérleteket. Ezek mind a birodalmi patriotizmus szellemében fogantak, és céljuk hasonló patrióta érzelmek elültetése volt egy szélesebb lakosságban is. A kísérletezés első hulláma a Német-római Birodalom felbomlása után közvetlenül jött létre, ekkor még műkedvelő, nagy tehetségű arisztokraták és könyvtárosok vállalkozásaként. A második hullámot szintén egy jelentős történelmi megrázkódtatás váltotta ki: az 1848–49-es események. A kezdeményező ezúttal a Judson által egyébként bőven tárgyalt Leo Thun volt, akinek fő tanácsadója külön kötetben fejtette ki nézeteit a közös birodalmi tudatot megteremteni képes történetírás módszertanáról, amelynek művelésére Thun külön intézményt is létrehozott.²³

A másik kritikai megjegyzésem Magyarország története tárgyalásának hiányát érinti. Mielőtt erré rátérek, érdemes megjegyezni, hogy bevezetőjében a szerző figyelmezteti olvasóit, miszerint könyvének ambíciója nem a hatalmas anyag minden aspektusá-

23 ■ Alexander Josef von Helfert: *Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Oesterreich*. J. G. Calve, Prag, 1853.

24 ■ Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon. MTA BTK TTI, Bp., 2017.

25 ■ Louis Eisenmann: *Le compromis Austro-Hongrois de 1867*. Librairie Georges Bellais, Paris, 1904.

nak tárgyalása, és van valami telhetetlenség abban, ha elvárjuk, hogy a több szláv nyelven olvasó Judson magyarul is megtanuljon. Mégis meg kell említeni, hogy az egyébként kiváló és innovatív munka gyenge pontja éppen Magyarország. Ugyanis nem vonatkoztak rá azok a rendelkezések és bizonyos folyamatok, amelyekre a szerző érvelését alapozza. Már a Judson által a birodalmi identitás kifejlődésében nagy jelentőségűnek bemutatott 1811-es osztrák polgári törvénykönyv sem érintette Magyarországot, az 1867 utáni időre pedig mindez halmozottan igaz. A munkának a kiegyezés utáni periódust tárgyaló részeiben Magyarország érezhetően még kisebb figyelemnek örvend, mint a korábbi időszak tárgyalásakor. Az olvasónak némi hiányérzete támadhat annak láttán is, hogy a szerző, aki lenyűgöző kritikával szemléli a Lajtán túli nemzeti mozgalmakat, Magyarországra úgy tekint, mint a nemzeti érzés oázisára, ahol valóban olyan intenzitással és olyan mélységben valósult meg a nemzeti identitás, amiről egy Lajtán túli nacionalista csak álmodhat. Nem azt mondom, hogy Judson ebben téved, a tétele alapos kifejtése azonban elmarad, ami ellentétben áll műve általános színvonalával. Magyarország egyes kevert nyelvű területein egyébként találkozhatunk a *national indifference* bizonyos formáival, amint arról például Pozsony kapcsán olvashatunk Varga Bálint monográfiájában.²⁴ Mindemellett zavaró, hogy Judson úgy értekezik a birodalom egészségességéről, fennmaradásának lehetőségéről, hogy nem elemzi mélységében a Monarchia másik felében felmerülő komoly közjogi válságokat. A századfordulón élő kortársak, mint például a kiegyezés történetét elsőként nagyon magas színvonalon megíró, csehül és magyarul is beszélő Louis Eisenmann, Magyarország esetleges elszakadását látták a birodalmat fenyegető egyik legfontosabb veszélynek.²⁵ Magyarország és Ausztria kapcsolatának mélyebb elemzése további érdekességeket is rejthet, hiszen mégiscsak egyedülálló viszony jött létre egy decentralizált, birodalmi államalakulat és egy nemzetállami törekvésű ország között – még ha e kapcsolat nem is a világtörténelem legérdekesebb problémáinak egyike, ahogyan azt az ifjabb Andrássy Gyula látta a századfordulón.

Összességében elmondható, hogy valóban új történet született, amely az elkövetkezendő években heves vitákat provokál majd – ám a munka eredetiségét és a történettudományt gazdagító erőit senki sem fogja vitatni. Pieter M. Judson kiválóan foglalta egységes narratívába az elmúlt évtizedek Habsburg Birodalommal kapcsolatos történeti kutatásai legizgalmasabb irányzatának eredményeit. A munka minden bizonnyal megkerülhetetlen lesz a közeljövőben: a nemzetiségi kérdéstről vagy akár a birodalmi kormányzatról többé nem gondolkodhatunk ugyanúgy, mint annak előtte.

A könyv olvasása után már nem úgy jelenik meg előttünk a birodalom, mint egymással és a központi hatalommal szüntelenül küzdő, kitörni vágyó nem-

zeti közösségek csatateré. Ahhoz azonban, hogy valóban birodalmi egészként gondoljuk el, hiányzik a Monarchia másik felének hasonló színvonalú elemzése, és ezáltal annak komoly mérlegelése, vajon a Judson által bizonyított működőképesség kiterjedt-e a Lajta mindkét partjára. □